

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

6

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Personalijos. Idėjos. Refleksijos

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2020

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Praho Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“

finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-76)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-73-3

ISSN 2351-6968

TURINYS

Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* . . . 12

PERSONALIJS

Jolita Sarcevičienė

„Ieškau jūsų mylistos pono po visas keturias pasaulio šalis...“ Antano Kazimiero Sapiegos laišakai Merkinės administratoriui Vaitiekui Kuževskiui . . . 18
“I am Looking for your Grace in all Four Corners of the World...” Letters of Antoni Kazimierz Sapieha to Administrator of Merkinė Wojciech Kurzewski. *Summary* . . . 43

Bernadetta Manyś

Samotna w miłości? Autokreacja epistolograficzna Anny z Mycielskich Radziwiłłowej . . . 44
Meilės vienišė? Epistolografinis Onos Mycielskytės-Radvilienės sąjūvaizdžio kūrimas. *Santrauka* . . . 56

Андрей Мацук

Деятельность Леона Казимира Шемета в общественно-политической жизни Великого княжества Литовского в первой трети XVIII в. . . . 57
Leonas Kazimieras Šemeta Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomeniniame-politiniame gyvenime XVIII a. pirmaisiais dešimtmečiais. *Santrauka* . . . 70

Tomasz Ciesielski

Dwa poselstwa oboźnego litewskiego Ignacego Ogińskiego na dwór petersburski. Rola Litwinów w kontaktach dyplomatycznych z Rosją w latach 1711–1763 . . . 71
Dvi Lietuvos stovyklininko Ignato Oginskio pasiuntinybės į Sankt Peterburgą: lietuvių vaidmuo diplomatinuose santykiuose su Rusija 1711–1763 metais. *Santrauka* . . . 104

Dariusz Rolnik

Tropem politycznym i ideologicznym podróży petersburskiej Adama Chmary ostatniego wojewody mińskiego (1793) . . . 106
Politiniai ir ideologiniai paskutiniojo Minsko vaivados Adomo Chmaros kelionės į Sankt Peterburgą pėdsakais (1793 m.). *Santrauka* . . . 116

Aldona Prašmantaitė

Pranciškaus Ksavero Mykolo Bohušo SJ bažnytinės karjeros bruožai . . . 117
Strokes from the Career of Franciszek Ksawery Michał Bohusz. *Summary* . . . 135

IDĖJOS, SIMBOLIAI, PRAKTIKA

Vilius Mačkinis

Prigimtinės tvarkos idėja kaip Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus politinio mąstymo pagrindas . . . 138

Idea of Natural Order as a Basis for Political Thinking in the Sermons of Mykolas Pranciškus Karpavičius. *Summary* . . . 168

Magdalena Górska

Emblematyka w Rzeczypospolitej epoki Oświecenia – metamorfozy tradycji symbolicznej . . . 170

Abiejų Tautų Respublikos emblematika Apšvietos epochoje – simbolikos tradicijos metamorfozės. *Santrauka* . . . 189

Stanisław Witecki

Józef Kazimierz Kossakowski and the Everyday Life of Priests in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Period of Enlightenment . . . 190

Juozapas Kazimieras Kosakovskis ir kasdienis dvasininkų gyvenimas Apšvietos epochos Abiejų Tautų Respublikoje. *Santrauka* . . . 204

Adam Stankevič

Viešųjų bausmių taikymas Kauno pilies teisme XVIII a. antrojoje pusėje ir jų vykdymas . . . 205

Assignment and Administration of Public Punishments by Kaunas Castle Court in the Late Eighteenth Century. *Summary* . . . 227

REFLEKSIJOS

Darius Baronas

Didžiųjų istorijos įvykių atspindžiai Mažesniųjų brolių konventualų memoriale: XVIII–XIX a. pradžia . . . 230

Great Events as Reflected in the Memorial Book of Friars Minor Conventual: Eighteenth to Early Nineteenth Century. *Summary* . . . 249

Aleksandra Skrzypietz

Sapiehowie i ich związki z Karolem XII – refleksja rodu nad wydarzeniami z przełomu wieków . . . 250

Sapiegos ir jų ryšiai su Karoliu XII – amžių sąvartos įvykių refleksijos. *Santrauka* . . . 268

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Politinės ir geopolitinės Augustino Midletono refleksijos (1790–1792) . . . 269

Political and Geopolitical Reflections by Augustyn Middleton (1790–1792). *Summary* . . . 293

Lina Balaišytė

Vincentas Ignacas Marevičius apie save ir Tėvynę: XVIII a. pabaigos literato (savi)refleksijos . . . 294

Wincenty Ignacy Marewicz about Himself and the Homeland: (Self) Reflections of the Late Eighteenth-Century Writer. *Summary* . . . 322

Rūta Janonienė

Apie oberbombardyro Vaitiekaus Ivaškevičiaus 1791 m. Vilniaus piešinį . . . 323

About the 1791 Picture of Vilnius by Oberbombardier Wojciech Iwaszkiewicz. *Summary* . . . 334

Domininkas Burba

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų refleksijos apie politines permainas 1794 m. pabaigoje – 1795 m. privačios korespondencijos duomenimis . . . 335

Reflections of Inhabitants of the Grand Duchy of Lithuania on Political Changes at the End of 1794 to 1795 according to the Data of Private Correspondence. *Summary* . . . 357

RECENZIJOS IR ANOTACIJOS

Zigmantas Kiaupa. *Lietuvos istorija*, t. VII, d. 2: *Trumpasis XVIII amžius (1733–1795 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 724 p. ISBN 978-609-8183-53-5 / *Robertas Jurgaitis* . . . 360

Remigijus Civinskas, Liudas Glemža. *Kauno miestiečių elito kaita 1764–1831 metais*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019. – 312 p.

ISBN 978-609-467-376-49 (spausdintas), ISBN 978-609-467-375-7 (internetinis) / *Virgilijus Pugačiauskas* . . . 364

Iliustracijų sąrašas . . . 366

Asmenvardžių rodyklė . . . 368

Vietovardžių rodyklė . . . 386

DIDŽIŪJŲ ISTORIJS ĮVYKIŲ ATSPINDŽIAI MAŽESNIŪJŲ BROLIŲ KONVENTUALŲ MEMORIALE: XVIII–XIX A. PRADŽIA

DARIUS BARONAS

Lietuvos istorijos institutas

Anotacija. Šiame straipsnyje nagrinėjamas Vilniaus pranciškonų memorialas (mirusiųjų knyga) siekiant išsiaiškinti, kokie didžiosios politikos įvykiai atsispindėjo šiame kūrinyje ir kaip jie paveikė Vilniaus ir kitų dabartinių šalių – Lietuvos ir Baltarusijos – teritorijose buvusių pranciškonų vienuolynus. Taip siekiama atskleisti, kokie įvykiai paliko giliausią pėdsaką Lietuvos pranciškonų konventualų bendruomenės savimonėje, jų kultūrinėje ir komunikacinėje atmintyje, taip prisidedant prie lokalinę istorinę savimonę reprezentuojančių naratyvinių tekstų tyrimo.

Reikšminiai žodžiai: pranciškonai konventualai, nekrologai, kultūrinė atmintis, lokalinė istorija, politinė istorija, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė.

Įvadas

Ilgalaikes pasekmes sukeliantys didieji istoriniai įvykiai yra ir nevienodai išgyvenami, ir skirtingai aprašomi¹. Net tiesioginiai įvykių liudinininkai paprastai pateikia skirtingas vieno ir to paties įvykio versijas. Įprastas dalykas – istorikų ir visuomenės atstovų ginčai dėl vieno ar kito įvykio vertinimo. Kintanti laiko perspektyva ir besikeičiančios pažintinės prielaidos daro poveikį vienam ar kitam vertinimui. Patys vertinimai dažniausiai priklauso nuo išankstinės vertybių hierarchijos, tampančios svarbiausiu matu, pagal kurį ir yra vertinamas vienas arba kitas įvykis ar ilgesnės trukmės procesas. Visi šie semantiniai skirtumai nuodugniai ir plačiai tiriami pastaraisiais dešimtmečiais išpopuliarėjusiuose atminties kultūros tyrimuose, kurių jau gana gausiai turime ir Lietuvos istoriografijos baruose². Šis straipsnis

1 Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos remiamą projektą „Lietuvos pranciškonų konventualų prozopografinis tyrimas“ (Nr. S-MIP-17-33). Dėkoju dr. Norbertui Kerskeniui už pagalbą renkant reikiamą literatūrą vokiečių kalba. Vertingos buvo ir anonimių recenzentų pastabos.

2 Pavyzdžio dėlei norėtume atkreipti dėmesį į šiuos tyrimus, susijusius su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikotarpiu: Alydas Nikžentaitis, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius: Aidai, 2002; Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis*, Vilnius:

turi akivaizdžių sąlyčio taškų su šia tyrimų tradicija. Vis dėlto svarbiausias šio tyrimo rakursas yra nukreiptas į vienalaikių arba beveik vienalaikių vertinimų vaizdo atkūrimą iš ganėtinai lokalias, tam tikrą bendruomenę reprezentuojančios perspektyvos. Mūsų nuomone, būtent tokio pobūdžio tyrimai vis dar negausūs, palyginti su tokiais galingomis tyrimų srovėmis, kurias reprezentuoja ne tik jau mūsų minėti atminties kultūros, bet ir, pavyzdžiui, kasdienybės bei kelionių istorijos tyrimai³. Tarp šio tyrimo perspektyvai artimų darbų minėtini Lenkijos ir Lietuvos valstybėje ankstyvaisiais Naujaisiais laikais katalikų moterų ir vyrų vienuolynuose rašytų kronikų analizei skirti darbai⁴. Juose atskleidžiama, kaip ir koks pasaulis buvo matomas žiūrint iš konkrečios vienuolinės bendruomenės „varpinės“. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad tokie šaltiniai gali pateikti ne tik naujų duomenų apie konkrečios bendruomenės vidaus gyvenimą ir jos ryšius su išoriniu pasauliu (pasauliečiais), bet taip pat gali reprezentuoti, pavyzdžiui, karų ir jų sukeltos sumaišties išgyvenimus žvelgiant iš neginkluoto civilio, „mažo žmogaus“

-
- Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008; Darius Baronas, Dangiras Mačiulis, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010; Dangiras Mačiulis, Rimvydas Petrauskas, Darius Staliūnas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012; analizuojančius Naujuosius laikus: *Naujasis Vilniaus perskaitymas. Didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Straipsnių rinktinė, red. Alfredas Bumblauskas ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla 2009; Vasilijus Safronovas, *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011; *Atminties daugiasluksniškumas. Miestas, valstybė, regionas*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013; Vasilijus Safronovas, Vytautas Jokubauskas, Vyngantas Vareikis, Hektoras Vitkus, *Didysis kanas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Kolektyvinė monografija, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.
- 3 Europos šalių istoriografijoje kasdienybės tyrimai, ypač išpopuliarėję nuo XX a. antrosios pusės (pvz., Fernand Braudel, Carlo Ginzburg, Emmanuel Le Roy Ladurie, Alf Lüdtke), šiuo metu jau reiškiasi ir Lietuvos istoriografijoje, žr.: pvz., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. Algirdas Baliulis, Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001; Elmantas Meilus, *Życie codzienne w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej 1655–1661*, in: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Kriegerisen, A. Rachuba, Warszawa: IH PAN, Wydawnictwo Neriton, 2006, p. 129–144; Domininkas Burba, Bajorų gyvenimo peripetijos XVIII amžiaus vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje pagal Vilniaus kanauninko Jono Domyko Lopacinskio asmeninę korespondenciją, in: *Istorija*, 2015, t. 97, Nr. 1, p. 26–46; *XVIII a. studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. Mūsų čia aptariamo laikotarpio kelionių tyrimų tradicijos reprezentatyviu darbu galime laikyti: Bernhard Struck, *Nicht Ost, nicht Ost: Frankreich und Polen in der Wahrnehmung deutscher Reisender zwischen 1750 und 1850*, Göttingen: Wallstein-Verlag, 2006 (vertimas į lenkų kalbą: Bernhard Struck, *Nie Zachód, nie Wschód: Francja i Polska w oczach niemieckich podróżnych w latach 1750–1850*, przekład Z. Owczarek, R. Zielenk Kolodzińska, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Muzeum Historii Polski, 2012).
- 4 Karolina Targosz, *Piórem zakonniczy: Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy“, 2002; Hanna Paulouskaya, *O czym milczą kroniki klasztorów grodzieńskich (II połowa XVII–XVIII wiek)*, in: *Rocznik lituanistyczny*, 2016, t. 2, p. 93–106; Eadem, *Grodzieńskie kroniki klasztorne XVII i XVIII wieku: Formy gatunkowe i aspekty komunikacyjne*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016.

perspektyvos, o pastaroji juk ne taip dažnai atsispindi istorijos šaltiniuose, kurių didžioji dalis reprezentuoja karvedžių ir politikų požiūrio tašką⁵. Tokia perspektyva būdinga visų pirma lokalinę istoriją reprezentuojančiose kronikose, kuriose aprašoma vienuolynų, miestų ar regionų istorija. Tokios istoriografijos rūšis buvo ypač aktyviai pasitelkiama vokiečių žemėse. Ir didesni, ir mažesni miestai, tokie kaip Rėgensburgas, Augsburgas, Kelnas, Maincas, Frankfurtas prie Maino, Liuburgas, Braunšveigas, Magdeburgas, Rostokas ir kiti, turėjo savo kronikininkus, per XIV–XVIII a. sukūrusius įspūdingą raštijos masyvą, kuris mūsų laikais tiriamas ir kultūros istorijos, ir tapatybės formavimo bei palaikymo, ir politinės, socialinės bei ūkio istorijos aspektais⁶.

Tokios rūšies naratyviniai šaltiniai buvo kuriami ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Tik šioje valstybėje jų buvo sukurta nepalyginamai mažiau negu Šventosios vokiečių tautos Romos imperijos žemėse. Lokalinė ir miestų istorija XVI–XVIII a. buvo išplėtotą ir Prūsijoje, kurios istoriografija priskirtina prie pirmaujančių to meto Europoje⁷. Ko gero, geriausiai žinomas lokalinės istorijos šaltinis, sukurtas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse, būtų Mogiliavo miesto kronika⁸. Manytina, kad tokio pobūdžio šaltinių turėjo būti ir daugiau, bet kol nėra atlikta specialių paieškų, sunku pasakyti, kiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje rašytų lokaliųjų kronikų buvo sukurta per XVII–XVIII a. ir kiek iš jų pasiekė mūsų dienas⁹. Šioje vietoje išimtį reikia padaryti kalbant apie jėzuitus, nes būtent šis ordinas ir tarp senų, ir tarp naujų, potridentiniiais laikais susikūrusių vienuolinių ordinų ir atnaujintų kongregacijų išsiskyrė ir išsiskiria ypač detalio, gausia ir gerai išsaugota istoriografine medžiaga. Kiek tai liečia bent

5 Plg. Karolina Targosz, *op. cit.*, p. 12, 169–171.

6 Žr. pvz., Stephanie Dzeja, *Die Geschichte der eigenen Stadt: Städtische Chronistik in Frankfurt am Main vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2002, p. 11–22.

7 Daugiau apie Prūsijos istoriografiją žr. Arno Mentzel-Reuters, Von der Ordenschronik zur Landesgeschichte – Die Herausbildung der altpreußischen Landeshistoriographie im 16. Jahrhundert, in: *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, hg. von K. Garber, M. Komorowski, A. E. Walter, Tübingen: Niemeyer, 2001, p. 598–609; Hans-Jürgen Bömelburg, *Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa: Das polnische Geschichtsdenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500–1700) (Veröffentlichungen des Nord-Ost Instituts, t. 4)*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006, p. 389–407.

8 Могилевская хроника Т. Р. Сурты и Ю. Трубницкого, in: *Полное собрание русских летописей*, Москва: Наука, 1980, p. 239–281.

9 Be gerai žinomos ir gausiai panaudotos Vilniaus bernardino Tomo Digonio kronikos (žr. Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010), šia proga reikėtų atkreipti dėmesį į šv. Rapolo Kalinausko paskelbtą Vilniaus basųjų karmeličių kroniką: *Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi: Ich początek, rozwój i tulactwo w czasie rozruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych*, t. 1: *Wilno*, Kraków: Nakładem Karmelitanek Bosych przy ulicy Łobzowskiej, 1900, p. 19–124. Šiuo metu šis rankraštis turėtų būti saugomas Krokuvos basųjų karmelitų provincijos archyve Krokuvoje (signatūra rkp. 22, ją pateikiame pagal: K. Targosz, *op. cit.*, p. 300).

Abiejų Tautų Respublikos žemes, šiuo atžvilgiu nuo jėzuitų stipriai atsiliko benediktinai, cistersai, premonstrantiečiai, dominikonai, bernardinai ir pranciškonai konventualai¹⁰. Kadangi šiuo metu mus labiausiai domina būtent Mažesniųjų brolių konventualų ordino rašytinis palikimas, todėl ir nusprendėme specialų dėmesį skirti tam tikram išskirtinės svarbos šaltiniui, kurį siūlome vadinti tiesiog Vilniaus pranciškonų memorialu¹¹.

Memorialas – pranciškonų konventualų atminties aruodas

Memorialu vadintina knyga – tai nekrologinių įrašų ir biogramų rinkinys, kurį Vilniuje 1702 m. pradėjo sudarinėti t. Antanas Gumovskis, o galutinį pavidalą šiam rinkiniui suteikė 1842 m. kitas Antanas – pranciškonas t. Nieviarovskis¹². Taigi mūsų tyrimo objektas – tai daugiau kaip visą amžių klostęsis veikalas, į kurį pateko medžiaga, susijusi ne tik su motininiu Vilniaus pranciškonų vienuolynu, bet ir su kitais pranciškonų konventais, kurie vienu ar kitu metu priklausė 1686 m. įsteigtai Lietuvos pranciškonų konventualų Šv. Kazimiero provincijai¹³. Didžioji dalis šio rankraščio turinio kuo puikiausiai tinka pranciškonų konventualų vienuolijos Lietuvoje prozopografiniams tyrimams. Tačiau reikia pabrėžti, kad šis memorialas pranoksta įprastinių mirusiųjų minėjimo knygų ir nekrologų žanro brėžiamas ribas, nes jis buvo kuriamas ne tik turint tikslą prisiminti mirusiuosius, bet ir siekiant įamžinti Lietuvos pranciškonų konventualų atminimą¹⁴. Taigi tam tikri šio memorialo turinio ir kompozicijos ypatumai leidžia į šią knygą pažvelgti kaip į amžininkų rašytą istoriografinį kūrinį. Juk istorija, suprantama kaip prasmingas tekstas apie praeitį, aptinkama anaipol ne vien griežtai istoriografiniuose

10 Karol Górski, Anna M. Borkowska, *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1984, p. 4.

11 *Memoriale patrum ac fratrum nostrorum conventualium S. Francisci tam in hac nostra ecclesia Vilnensi quam extra sepulorum ante et post unionem provinciae huius Lithuaniae mortuorum, diligenter ex variis actis huius conventus Vilnensis aliisque authoribus et variis scriptis connotatum a fratre patre Antonio Gumowski, patre et exguardiano huius conventus, regente studii, 1702 (toliau – Memoriale)*, in: Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 11–174v. Argumentai, kodėl taip siūloma vadinti, išdėstyti: Darius Baronas, Mažesniųjų brolių konventualų memorialo tekstas ir kontekstas: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mirusiųjų knygos XVI–XVIII a., in: *Ganytojai ir broliai: biografistikos perspektyva (Bažnyčios istorijos studijos, t. 9)*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2018, p. 266–267.

12 „1842 decembris 23 Vilnae fr(atre) Antonio Niewiarowski, provinciae Lithuaniae alumno, scriptum“, *Memoriale*, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 160v.

13 Daugiau apie Lietuvos pranciškonų provincijos įkūrimo peripetijas žr. Kamil Kantak, *Franciszkanie polscy*, t. 2: 1517–1795, Kraków: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Franciszkanów, 1938, p. 174–175; Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a. (Studia Franciscana Lithuanica, t. 4)*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 176–177.

14 Apie Vilniaus pranciškonų memorialą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės nekrologinės raštijos kontekste žr. Darius Baronas, Mažesniųjų brolių konventualų memorialo tekstas ir kontekstas, p. 267–281.

kūriniuose, pavadintuose „istorijomis“, „kronikomis“ ir pan.¹⁵ Tad tokio pobūdžio kūrinyse tam tikru masteliu kompensuoja aiškiai juntamą naratyvinių, lokalinės istorijos perspektyvą reprezentuojančių kūrinių trūkumą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a. Kaip ir kiekvieną tekstą, taip ir šį memorialą galima tirti įvairiais aspektais. Jį puikiai tiktų nagrinėti, pavyzdžiui, kaip Vilniaus miesto istorijos šaltinį. Tačiau šiam tyrimui mes pasirinkome kitą perspektyvą – bandymą išsiaiškinti, kaip ir kokie didieji, su pranciškonų ordino vidaus istorija dažniausiai tiesiogiai nesusiję, bet juos vienaip ar kitaip palietę įvykiai atsispindėjo Vilniaus pranciškonų bendruomenės savimone reprezentuojančiame kūrinyje. Taip pat turime pažymėti, kad šiam tyrimui panaudosime ir Valkininkų pranciškonų nekrologą (1702–1824) kaip tam tikrą kontrastuojantį foną ir tam tikrų papildomų žinių aruodą¹⁶. Iš to bus geriau matyti ne tik tai, kad vienas ir tas pats įvykis būdavo aprašomas skirtingai, bet ir tai, kad vieniems pranciškonams tam tikri didžiosios politikos įvykiai galėjo atrodyti didžiai svarbūs, o kitiems – neverti dėmesio.

XVIII a. pradžioje pradėtas kompiliuoti Vilniaus pranciškonų memorialas siekia ganėtinai tolimus laikus. Ankstyviausios žinios susijusios su pranciškonų ordino įsteigėju šv. Pranciškumi Asyžiečiu¹⁷. Pranciškonų memoriale deramas dėmesys skirtas pirmiesiems dviem Vilniaus vyskupams – pranciškonams Andriejui Jastrembecui ir Jokūbui Plichtai, kurių atminimas pagerbtas proginėmis eilėmis ir jų perpieštais herbiais¹⁸. Ganėtinai daug dėmesio skirta Vilniaus pranciškonų kankiniams, kurie memoriale pateikiami kaip Vilniaus pranciškonų bendruomenės pradininkai – tėvai kūrėjai¹⁹. Išskyrus miglotas, legendų pavidalą įgavusias reminiscencijas apie Vilniaus pranciškonų kankinius, visos kitos jau tada trejų–

15 *Geschichte schreiben: Ein Quellen und Studienbuch zur Historiographie (ca. 1350–1750)*, hg. von Susanne Rau, Berlin: Akademie-Verlag, 2010, p. 2.

16 Memoriale patrum ac fratrum nostrorum conventualium S. Francisci tam in hac nostra ecclesia Vilnensi quam extra sepulorum ante et post unionem provinciae huius Lithuaniae mortuorum, diligenter ex variis actis huius conventus Vilnensis aliisque autoribus et variis scriptis connotatum a fratre patre Antonio Gumowski, patre et exguardiano huius conventus, regente studii, 1702, in: Instytut Franciszkański w Łodzi-Łagiewnikach, sygn. IF 03620/Cezar (nr. inw. 09323). Kaip matome, šio rankraščio titulinio lapo įrašas toks pat, kaip ir LVIA saugomo rankraščio, tačiau, kaip matysime toliau, tai ganėtinai skirtingi, nors vietomis turiniu ir sutampantys rankraščiai. Siekdami išvengti galimos painiavos, šį rankraštį toliau vadinsime Valkininkų nekrologu (1702–1824). Dėl biografistinės medžiagos pateikimo ir apdoravimo skirtumų tarp Vilniaus ir Valkininkų pranciškonų žr. Darius Baronas, Mažesniųjų brolių konventualų memorialo tekstas ir kontekstas, p. 281–301.

17 Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 169v.

18 „Post claros ordinis orbisque patronos sicut sol in conspectu Dei fulgentes etiam sub cineribus franciscanis emicant illustrissimorum episcoporum Vilnensium radii non obscuri. Unde adnotatur primo illustrissimus et reverendissimus dominus Andreas Wasiele, 1-mus episcopus Vilnensis de ordine Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium ad hanc dignitatem evectus [...]“, *Ibid.*, l. 167r; „Secundus ex ordine nostro episcopus Vilnensis Iacobus LITHUANUS [...]“, *Ibid.*, l. 166v.

19 Apie Vilniaus pranciškonų kankinių kultą tarp Vilniaus pranciškonų XVII–XIX a. žr. Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 161–203.

penkių šimtų metų senumo žinios buvo perimtos iš istoriografinių kūrinių²⁰. Tokio senumo įvykių nesiekė nei institucinė, nei gyvoji pranciškonų bendruomenės atmintis. XIII–XV a. įvykiai į šios bendruomenės savimonę sugrįžo ir prigijo kaip kultūrinės atminties fenomenas. Pranciškonų memoriale yra sąrašai vienuolių, kurie gyveno XV–XVI a., tačiau tikslesnis gyvenimo laikotarpis ar mirties datos nėra nurodytos²¹. Galimas dalykas, kad XVIII a. pradžioje tam tikri senesni sąrašai buvo tiesiog perrašyti. Juos būtų galima vertinti kaip institucinės atminties, suprantamos kaip informacija apie praeitį, pėdsakus, o šią informaciją galima aptikti ir įsisavinti iš konkrečioje įstaigoje sukurtų ir atrastų rašytinių dokumentų. Toliau galima klausti, o kada gi prasideda Vilniaus pranciškonų bendruomenės komunikacinė atmintis, t. y. atmintis, siekianti kelių kartų prisiminimus ir perduota iš kartos į kartą gyvu žodžiu. Mūsų manymu, tokia pirmąja seniausia chronologine gaire Vilniaus pranciškonams tapo didysis 1610 metų Vilniaus gaisras²². Tai aiškiai matyti, kai tam tikri konkrečių asmenų vienuolinio gyvenimo faktai skirstomi pagal tai, ar jie įvyko „prieš“ ar „po“ didžiojo gaisro²³. Tolesnė chronologinė cezūra, Vilniaus pranciškonams palikusi gana gilų įspūdį, buvo maskvėnų invazija į Lietuvą XVII a. viduryje²⁴. XVII a. vidurio kataklizminiai Lenkijos ir Lietuvos istorijos įvykiai taikliai apibendrinami Tvano metafora, nebuvo plačiau, detaliau, vaizdingiau nušviesti, panašiai kaip 1610 m. gaisras. Prisiminimas apie juos veikė iš esmės tik kaip chronologinis orientyras. Bet ne tik. XVII a. vidurio invazijos

20 Vilniaus memoriale (LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669) cituojamos ištraukos apie Vilniaus pranciškonų kankinius iš tokių kūrinių: Motiejaus Strijkovskio *Kronika* (1582), *Ibid.*, l. 5r–5v; Petro H. Prušo *Forteca duchowna Królestwa Polskiego* (1662), *Ibid.*, l. 5v–6r; Kazimiero Biernackio *Speculum Minorum* (1688), *Ibid.*, l. 9r–9v; Morkaus Koronos *Speculum provinciae* (1635), l. 9r–9v. Taip pat persirašyta Vilniaus vyskupo Jurgio Tiškevičiaus XVII a. vidurio korespondencija dėl Vilniaus pranciškonų kankinio beatifikacijos proceso inicijavimo (*Ibid.*, l. 9v–11r). Pastarųjų dokumentų kritinis leidimas: Darius Baronas, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a.*, p. 647–652.

21 „Præmito quorundam patrum nomina defunctorum ante annum 1600 adhuc unitarum provinciarum Bohemię, Polonię et Russię [...]“, Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 18r.

22 „Nota B. Hoc anno 1610 summum erat incendium Vilnę, a quo liberet nos Deus sicuti et a peste, fame et bello“, *Ibid.*, l. 18r.

23 „Post annum 1610 admodum reverendus pater Ioannes Camillus Cracoviensis, S. Th. D., vicarius et custos Vilmensis“, *Ibid.*; „Pater Adalbertus Ghiza [...] minister provincialis Russię et Lithuanię [...] mortuus est ante incendium“ [!], *Ibid.*, l. 18v. Nors ten pat nurodoma, kad būtent jis Rusijos ir Lietuvos pranciškonų provinciją atidalino nuo Lenkijos pranciškonų provincijos, nors tai įvyko 1625 m.: „Pater Adrianus Bartkowicz [...] ante incendium“; „Pater Alexander Penatus Lugiensis, guardianus Vilmensis post incendium“; „Pater Albertus Leopoliensis [...] post incendium“, *Ibid.*

24 Apie Lietuvoje įvestą maskvėnų režimą gausiai rašo Elmantas Meilus, žr. Elmantas Meilus, Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661, in: *Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė ir kt., Vilnius: Vaga, 2001, p. 278–295; Idem, Vilniaus pilių apsiaustis ir išvadavimas iš maskvėnų (1660–1661), in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pily“, 2007, p. 81–99.

brutalumą fiksuoja žinios apie pranciškonus, kuriuos nužudė maskvėnai ir kazokai. Pavyzdžiui, Vilniaus memoriale minimas pirmasis Valkininkų konvento gvardijonas Modestas Ulatovskis, pažymint, kad jį nužudė maskvėnai²⁵. Ten pat minimas ir kitas maskvėnų nužudytas pranciškonas Maksimilijonas Laurinavičius²⁶. Drohičino vienuolyne buvo nužudytas Marcelinas Laurinavičius, nurodant, kad tai padarė vengrai ir kazokai²⁷. Rašant apie Pranciškų Obrynską nurodoma, kad jis buvo pirmasis Vilniaus gvardijonas po maskvėnų invazijos²⁸. Paskutine ryškia XVII a. chronologine gaire Lietuvos pranciškonams tapo 1686 m., kai iki tol buvusi bendra Rusios ir Lietuvos pranciškonų provincija buvo padalyta į dvi savarankiškas provincijas. Lietuvos pranciškonų provincija apėmė etnines lietuvių ir rusėnų (baltarusių) žemes²⁹. XVIII a. Lietuvos pranciškonams Lietuvos provincijos įsteigimas tapo didžiuoju (nors ir ne visuotinai svarbiu) įvykiu, skiriančiu jų bendruomenės gyvavimą iki ir po Lietuvos provincijos „gimimo“³⁰.

Skirtingai nuo ankstesnių įrašų, fiksavusių tik pranciškonų vardus ir pareigas, pradedant XVII a. pabaiga vis dažniau susiduriame ir su standartiniais trumpais ne-

25 „Pater Modestus Ulatowski, guardianus et fundator fere conventus Olkinicensis, ibidem a Moschis occisus“ (vėlesnis prierašas parašėte nurodo datą: „1656 maii 4“), Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 21r.

26 „Pater Maxi\mi\lianus Łaurynowicz, occisus a Moschis, Vilnė“, *Ibid.*

27 „Pater eximius [...] Marcelinus Łaurynowicz [...] ab Hungaris et Cosacis crudeliter occisus in conventu Drohicensi“, *Ibid.*, l. 20v.

28 Žr. 35 išnašą.

29 Vilniaus pranciškonų memoriale dažnai vartojama Baltosios Rusios (*Alba Russia*) sąvoka, pasi-
telkiamą nusakyti nelietuviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse įsikūrusių pranciškonų konventualų vienuolynų lokalizaciją (Polocke, Sokolnikuose, Oršoje, Pinske, Drohiči-
ne ir kt.). Taip pat reikia atkreipti dėmesį į tai, kad oficialiai Lietuvos pranciškonų konventualų provincijos teritorinė apimtis būdavo nusakoma „Lietuva“, taip ją atskiriant nuo Lenkijos ir Ru-
sios pranciškonų konventualų provincijų. Tiesa, reikia pastebėti, kad iki šiol ne visai aišku, kaip ši provincija įvardyta aktuose, kuriais buvo įteisintas šios provincijos įsteigimas, nes jie kol kas nėra atrasti, iširti ar paskelbti, o dalis reikiamos dokumentacijos bus neabejotinai pražuvę: plg. Arturo G. Saliba, *I Francescani Conventuali in Russia e Lituania: Documentazione storica (sec. XIII–XX)*, San Gwann, 2002, p. 30; Marek Adam Dettlaff, *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku (Studia Franciscana Lithuanica, t. 6)*, Vilnius: Pranciškonų kultūros centras, 2017, p. 172–173. Kita vertus, memoriale įprasta aptikti neoficialų, bet vietinių pranciškonų vartotą pavadinimą „Lietuvos ir Baltosios Rusios provincija“. Pvz., „[...] Marcius Michalowski, emeritus provincialis, Rubrae Russiae Lithuaniaeque commissarius generalis assignatus et 1686 divisa provincia in Lithuaniam et Albam Russiam a Rubra, tandem in capitulo primo Vilnensi 1687 februarii 3 electus MINISTER PROVINCIALIS primus novae provinciae et Albae Russiae ex 20 conventibus sub titulo SS. Casimiri, regis Poloniae et principis Lithuaniae, ac Antonii Paduani, de licentia Sacrae Congregationis, gubernante ordinem reverendissimo Antonio de Aversa, ministri generali LXXV, sub Innocentio XI papa, rege Poloniae et M. D. L. Ioanne III Sobieski“, Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 12v. Šiame straipsnyje pasitai-
kančios Baltarusijos ar baltarusių sąvokos žymi rusėniškas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes (tai būtų memoriale vartojamos *Albae Russiae* atitinkmuo) arba Lietuvos Didžiosios Kuni-
gaikštystės rusėnus, t. y. mūsų dienų baltarusių protėvius.

30 „Nomina patrum defunctorum ordine alphabetico ante partum provincię Lithuanę“, *Ibid.*, l. 18v.

krologiniais įrašais, ir su išplėstinėmis nekrologinėmis biogramomis³¹. Kaip ir galima tikėtis, būtent išplėstinės biogramos pateikia išsamiausias ir įdomiausias duomenis. Akivaizdu, kad nuo XVII a. pabaigos ganėtinai dažnai pasitaiko tiesioginių liudininčių palikti liudijimai, kuriuos apibendrintai galima vadinti „gyvąja atmintimi“.

Galimas dalykas, kad sumaištimi, vidinėmis kovomis, o galiausiai ir svetimųjų (švedų ir rusų) invazijomis bei stichinėmis nelaimėmis paženklintas XVII a. pabaigos – XVIII a. pradžios laikotarpis tapo vienu iš postūmių, paskatinusių t. Antaną Gumovskį imtis sudarinėti savo konfratrų memorialą. Būdamas tiesioginiu liudininčiu, jis kruopščiai fiksavo švedų kariuomenės įžengimą į Vilnių 1702 m. balandžio 5 d. anksti ryte³². Jis pažymi, kad priespaudą patyrė visas miestas, o ypač vienuolynų vyresnieji, tarp kurių buvo ir jis pats. Balandžio 7 d. vienuolyne jis buvo suimtas, surištas ir pristatytas į švedų generolo Carlo Gustafo Mörnerio Antakalnyje įrengtą būstinę. Tą pačią dieną jis buvo paleistas, užtarus Lietuvos magnatams, veikiausiai Sapiegoms³³.

Gintautas Sliesoriūnas pažymi, kad užėmę Vilnių švedai elgėsi pabrėžtinai santūriai, tikėdamiesi įsiteikti Vilniaus miestiečiams ir bažnytinei valdžiai³⁴. Tuo klausimu atskirą nuomonę turėtų mūsų jau minėtas pranciškonas P. Obrynskis, savo akimis matęs rusų ir švedų antpuolius XVII a. viduryje ir gyvenęs pakankamai ilgai, kad švedus pamatytų dar kartą – šį sykį jau pačiame Vilniuje. Savo paskutines dienas jis leido gyvendamas prie Šv. Mikalojaus bažnyčios, bet dėl švedų keliamo pavojaus jis galiausiai persikėlė į pranciškonų vienuolyną, kur ir pasimirė 1702 m. liepos 7 d., švedams iš Vilniaus jau išžygiavus gilyn į Abiejų Tautų Respublikos žemes³⁵. Bendrą to meto nesaugumo atmosferą tirštino tai, kad, be švedų ir tarpusavyje kovojusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų bei bajorų grupuočių, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje veikė ir Rusijos kariuomenė. Nors ir būdami Lenkijos ir Lietuvos valdovo Augusto II sąjungininkai, rusų kariai, kaip ir Rusijos caras Petras I, nebuvo jautrūs vietiniams gyventojams. To meto Europoje plačiai nuskambėjo įvykis, kai caras ir jo parankiniai apsilankė Polocko Viešpaties Išminties (Sofijos) tuo metu

31 Išplėstinių nekrologinių biogramų pavyzdžiai aptarti: Darius Baronas, Mažesniųjų brolių konventualų memorialo tekstas ir kontekstas, p. 288–290, 308.

32 Daugiau apie švedų okupacinį režimą Vilniuje žr. Gintautas Sliesoriūnas, The first occupation of Vilnius during the Great Northern War (April–May 1702), in: *Lithuanian Historical Studies*, 2009, t. 14, p. 73–86.

33 „A quibus Svecis et ego fr. Antonius fui ligatus in conventu, deinde ductus ad generalem pręnominatum in Antocolio tunc degentem die 7-ma aprilis, feria 6-ta, ante dominicam Palmarum, sed eodem die liberatus sum ad instantiam sęcularium magnatum“, *Memoriale, Ibid.*, l. 38r.

34 Gintautas Sliesoriūnas, *op. cit.*, p. 80.

35 „Admodum reverendus pater Franciscus Obrynski [...] et 1-mus post incursionem moschoviticam guardianus Vilnę ... tandem Vilnę ad S. Nicolaum degens, deinde propter Svecos ad conventum hunc se transtulit obiitque senio confectus post 2-das in pręsbyteratu primitias annorum in religione sexaginta quinque etatis suę supra septuagesimum quintum anno Domini 1702 die 7-ma iulii sepultusque ob reverentiam suam in media tumba, quiescit sub sacristia nova penes maius altare“, *Memoriale, LVIA*, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 23v.

unitams priklausiusioje katedroje, o šis apsilankymas pasibaigė keturių bazilijonų vienuolių nužudymu – vieną vienuolį, t. y. pamokslininką Teofaną Kolbiečinskį, nužudė pats caras su savo parankiniu (1705 m. liepos 11 d.)³⁶. Nuo tokių „sąjungininkų“ teko nukentėti ir pranciškonams. Bent vienu atveju yra atvirai konstatuojama, kad jie tokias kančias turėjo patirti dėl svetimšalių neapykantos katalikų tikėjimui. Kaip antai, aprašant t. Benedikto Rinkevičiaus mirtį 1706 m. pažymima, kad jis buvo deginamas ir galiausiai nužudytas „iš neapykantos tikėjimui“³⁷. Pajutęs maskvenų keliamą grėsmę, iš savo Valkininkų vienuolyno nusprendė pasitraukti gvardijonas Bonaventūra Švideris. Ilgą laiką niekas nežinojo, kur jis dingo. Galiausiai buvo aptiktas jo lavonas, kuris nugabentas į Gardino vienuolyną, kur ir buvo palaidotas paskutinėmis 1706 m. balandžio dienomis³⁸. Ne ką geresnė padėtis buvo Minsko apylinkėse. Tenykščiam Liucynos palivarke gyvenęs br. Baltazaras Stockis kartą, 1706 m. pavasarį, sulaukė nekviestų svečių. Neaišku, kaip konkrečiai maskvėnai ir kazokai sugadino jo sveikatą, tačiau netrukus po to, kai jis tik jam vienam žinomu būdu pasiekė Vilniaus konventą, jam teko atsiveikinti su šiuo pasauliu. Apie nestabilią, nenusėjamą padėtį to meto Vilniaus mieste galime spręsti iš pastabos, kad šis brolis turėjo būti palaidotas slapta (*privatim*), nes baimintasi, kad dėl per trumpą laiką mirusių vienuolių gausos miestiečiams nekiltų įspūdis, esą į Vilniaus pranciškonų vienuolyną bus įsimetęs maro užkratas³⁹.

Šios prevencinės ir saugumo priemonės niekaip nepadėjo apsisaugoti nuo Didžiojo maro, kuris Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose siautėjo 1709–1711 m. Būtent 1710-ieji maro metai tapo tuo didžiuoju įvykiu, kuris, ko gero, galiausiai įsirežė į kolektyvinę pranciškonų atmintį. Vilniaus memoriale 1710 metai vadinami Didžiojo maro metais (*Pestilentiae magnae*)⁴⁰. Tais metais nuo maro vien Vilniuje mirė ne mažiau kaip 22 pranciškonai⁴¹. Tai būtų didesnioji šio vienuolyno brolių dalis. Maras praretino ir kitų pranciškonų vienuolynų gretas. Neatsitiktinai pranciškonai

36 *Historia o pozabianiu Bazilianów w polockiey cerkwi przez cara moskiewskiego etc. w roku 1705-tym dnia 30 junia starego*, Paryž: W drukarni i litografii PP. Renou et Maulde, 1863, p. 14.

37 „Anno 1706 sub tempus Moschorum et Svecorum pr. Benedictus Rynkiewicz in capellania illustrissimi Sokoliński occisus a Casacis ex odio fidei et ut Domini thesaurum tradent igne et tortus obiit, sepultus w Oskowiczach pod Krajskiem“, Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 40v.

38 „Eodem anno 1706 obiit A. R. Pr. Bonaventura Szwyder [...] musicus bonus, concionator [...] guardianus in conventu Osmianensi, deinde relicto conventu ob metum moschoviticum, qui tunc erant ubique in Lithuania, discessit et longo tempore nesciebatur ubinam manserit, tandem alicubi mortui corpus delatum ad conventum Grodnensem ibidemque Grodnę sepultum est ultimis aprilis“, *Ibid.*, l. 39v.

39 „Frater Balthasar Stocki, in baptismo Michael, Mathaei et Sophiae Kosciuszkwona, districtus Wolkowyscensis. Ingressus Vilnae 1705 ianuarii 6. Ille manserat in praedio Lucyna, alias Mniszany, ibidemque a Moschis ac Cosacis in sanitate corporis vexatus, postquam venerit Vilnam ad conventum mortuus est maii 29 ac privatim sepultus est, ne ob continuitatem mortuorum videretur conventus pestilentia infectus, 1706“, *Ibid.*, l. 13v.

40 *Ibid.*, l. 14v.

41 *Ibid.*, l. 14v–16v.

1710 m. vadino nelaimingiausiais⁴². Žinoma, norint parodyti konkretesnę 1710 m. katastrofos masą, būtų naudinga pateikti lyginamuosius statistinius duomenis apie padėtį Vilniaus ir kituose pranciškonų vienuolynuose iki ir po maro epidemijos. Tačiau tokių duomenų pateikimas reikalautų ganėtinai specifinio tyrimo, kurio sėkmės kol kas niekas negali garantuoti, net jei tam skirtų maro laikų ir jėgų. Tad esant tokiai padėčiai belieka remtis Alberto Vijūko-Kojalavičiaus išmintimi: „Tačiau man, šiuo sykiu nieko tiksliai apie juos nežinančiam, berods, labiau pritinka nieko [apie juos] nerašyti nei nerūpestingai rašant klaidų pridaryti. Lengviau juk bus papildyti tai, kas praleista, nei ištaisyti tai, kas klaidingai prirašyta.“⁴³

Abiejų Tautų Respublikos padalijimai

Nors Vilniaus memoriale yra trumpų žinučių apie XVIII a. Vilnių periodiškai siaubiusius gaisrus, tačiau šie įvykiai neįgavo tokios reikšmės, kokia teko, pavyzdžiui, 1610 m. gaisrui. Todėl po 1710 m. maro kitu svarbiausiu išorinio pasaulio įvykiu pranciškonams tapo pirmasis Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimas. Jis Lietuvos pranciškonų provinciją palietė tiesiogiai, nes po šio padalijimo 1772 m. labiausiai į šiaurę ir rytus nutolę pranciškonų vienuolynai – Polocko, Sianos, Sokolnikų ir Oršos – atsidūrė Rusijos imperijos ribose. Pirmasis padalijimas prisimenamas kaip tam tikra chronologinė riba⁴⁴. Kaip chronologinis orientyras naudojamas ir antrasis bei trečiasis (galutinis) Abiejų Tautų Respublikos padalijimai⁴⁵. Lenkijos ir Lietuvos valstybės panaikinimas Vilniaus pranciškonų memoriale dažniausiai suvokiamas kaip „Lenkijos“, „Lenkijos Karalystės“ (*Regni Poloniae*) padalijimas (*dismembratio*), nors yra atvejis, kai šalia Lenkijos buvo paminėta ir Lietuva⁴⁶.

42 „Annus 1710 infelicissimus“ (priedas kairėje paraštyje), *Ibid.*, l. 41v.

43 Albertas Vijūkas-Kojalavičius, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, sud. Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 92.

44 „Eodem anno, frater Iosephus Orzechowski, laicus professor, omnibus sacramentis munitus, in parte Ruthenica, de recenti a Moschovitis occupata, Orsae vitam finivit estque tumulatus in communi fratrum sepulchro, requiescat in pace. Amen“, Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 72v; „R. P. Dominicus Olędzki n. 1745, ingressus Drohicini 1769, in novitiatu affiliatus Udzialum, professus 1770, ordinatus 1771, post primam dismembrationem Poloniae 1772 affiliatus Polociam in patrem etiam electus, ubi manens obiit 13 septembris 1802“, *Ibid.*, l. 104r; „Reverendus pater Dominicus [Sienicki] [...] ratione dismembrationis primae Regni Poloniae 1772, pater Polocensis electus, ubi et obiit 15 ianuarii 1803“, *Ibid.*, l. 104v; „A. R. P. M. Ludovicus Leszczynski [...] ordinatus 1772 tempore primae dismembrationis Poloniae“, *Ibid.*, l. 123r–124v.

45 Pvz., „R. P. B. Paulus Korsak, de civitate Drohicinensi et parochia, baptisatus 1772 primae dismembrationis Poloniae. Ingressus ibidem 1792. In Pincensi novitiatu affiliatus Pincum, professus 1793 pro statu clericali secundae dismembrationis Poloniae, ordinatus in presbyterum 1796 post tertiam eamque ultimam dismembrationem Poloniae“, *Ibid.*, l. 146r.

46 „A. R. E. P. magister Stephanus Ligęza Niewiarowski [...] confirmatus et approbatus ac commissarius generalis in provincia Lithvana institutus, in ipsa revolutione et dismembratione secunda Regni Poloniae ac Lithvaniae“, *Ibid.*, l. 131v–132r; „R. P. B. Antonius Mikulowski [...] facta ultima dismembratione Poloniae || [f. 136v] et Lithvaniae 1795 et ipse post 1802 annum venit Vilnam“, *Ibid.*, l. 136r–136v.

Nors pats įvardijimas „padalijimas“ akivaizdžiai skiriasi nuo padalijimus įvykdžiusių valstybių – Rusijos, Prūsijos, Austrijos – propagandinių pasiteisinimų apie būtinybę kovoti su „prancūziško maro“ apraiškomis ir įvesti civilizuotą tvarką⁴⁷, tačiau tragiškų permainų vertinimas lieka santūrus, be emocijų, net ir tada, kai antrąjį ir trečiąjį padalijimus lydėję įvykiai bendrai yra įvardyti „revoliucijos“ terminu, kuris šiuo atveju paprasčiausiai žymėjo sumaištį, betvarkės ir sugriuvimo konotacijas⁴⁸. Kur kas emocingiau Lenkijos ir Lietuvos valstybės panaikinimas vertinamas Valkininkų pranciškonų nekrologe. Čia pirmasis padalijimas įvardytas kaip „liūdniausias mūsų Karalystės provincijų draskymas ir dalijimas“⁴⁹. Tačiau reikia pažymėti, kad anaipol ne visi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojai dėl to liūdėjo. Apie tai galima spręsti iš vieno 1773 m. įvykio, plačiai nuskambėjusio tarp pranciškonų. Jį aprašė ir Vilniaus, ir Valkininkų pranciškonai, pastarieji – plačiai ir išsamiai, išsakydami tikslą palikti liudijimą ateinančioms kartoms.

Fatališkas įvykis ištiko Sokolnikų vienuolyno pirmąjį gvardijoną t. Antaną Makovskį. Šis vienuolynas buvo įsteigtas 1771 m. Sokolnikuose, tuometinėje Nevelio parapijoje, dabartinėje Rusijoje, Pskovo srityje⁵⁰. Sunku būtų rasti labiau nepalankų metą steigti katalikų vienuolyną pasienyje su Rusija, ir dar tarp stačiatikių. Ne savo noru atsidūrę Rusijoje, pranciškonai neapleido savo vienuolynų. Tarp jų buvo ir t. Antanas Makovskis, toliau ejęs ir gvardijono pareigas, ir darbavęsis Nevelyje, kur paprinėję sielovadoje talkininkavo Sokolnikų vienuolyno fundatoriui kunigui Kazimierui Sutockiui⁵¹. Kaip nurodoma Valkininkų nekrologo autoriaus informacijos šaltiniuose, vietiniai stačiatikiai (*rustici schysmate infecti*, t. y. „kaimiečiai, apsikrėtę schizma“), susimokę su tūlu žydu, užnuodijo visus klebonijoje buvusius maisto produktus⁵². Prie bendro stalo papusryčiaęs žmonių būrys, tarp jų ir pats vienuolyno fundatorius, netrukus pasijuto apsinuodiję. Tie, kas puolė gerti pieną, šiaip ne taip išsigelbėjo. Apimtas abejonių, ar tai tikrai mirtinas pavojus, pieno negėrė tik

47 Apie tai daugiau žr. *Die Teilungen Polen-Litauens: Inklusions- und Exklusionsmechanismen – Traditionsbildung – Vergleichsebenen*, hg. von Hans-Jürgen Bömelburg, Andreas Gestrich, Helga Schnabel-Schüle, Osnabrück: Fibre, 2013, p. 19–20.

48 Pranešant apie Žaiginio pranciškonų vienuolyno gvardijono Kazimiero Baranausko (Baranowski) mirtį (†1797 03 23) pažymima: „Gdy w każdym prawie konwencie po blisko przeszły rewołucyi były niedostatki, Żoginie u niego w nayobfitsze były opatrzone zapasy“, Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 97v.

49 „[...] successit funestissima provinciarum nostri Regni discerptio et divisio inter potentias Austriacam, Prussicam et Moschoviticam. Albam Russiam praecuparunt Moschovitae sub ipsorumque ditionem venerunt nostri conventus Orsensis, Siennensis, Polocencis et hic recens Sokolnikoviensis. Facta sunt haec anno Domini 1772 die 21 mensis septembris“, Valkininkų nekrologas (1702–1824), sygn. IF 03620/Cezar, p. 130.

50 Kamil Kantak, *op. cit.*, t. 2, p. 439.

51 Smolensko vyskupijos oficio las kun. Kazimieras Sutockis minimas: Joachim C. Grot, *Bemerkungen über die Religionsfreyheit der Ausländer im Russischen Reiche in Rücksicht auf ihre verschiedenen Gemeinen, ihre kirchliche Einrichtungen, ihre Gebräuche und ihre Rechte*, St. Petersburg–Leipzig: In der Dykischen Buchhandlung, 1797, t. 2, p. 99.

52 Valkininkų nekrologas (1702–1824), sygn. IF 03620/Cezar, p. 130–131.

t. A. Makovskis. Už dvejonę jis sumokėjo savo gyvybe. Valkininkų nekrologo autorius nuomone, gyvybė jo konfratrui buvo išplėsta iš neapykantos tikėjimui (*in odium fidei*)⁵³. Panašų vertinimą paliko ir Vilniaus memorialo autorius, pažymėjęs, kad t. A. Makovskis buvo žiauriausiai nužudytas ir mirė kaip kankinys (†1773 10 17)⁵⁴.

Situacija Vilniuje ir centriniuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regionuose buvo kiek geresnė. Šokas, patirtas po pirmojo padalijimo, palyginti greitai praėjo. Šviesesni protai suprato reformų svarbą ir būtinybę gelbėti valstybę, tačiau nemaža dalis net ir politinę nuovoką turinčių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojų toliau gyveno iliuzijų pasaulyje. Rusija su savo įtakos agentais ir toliau liko šalies viduje ir naudojo visą spektrą propagandos priemonių šiam iliuzijų pasauliui palaikyti. Rusijos pasiuntinių, generolų ir karininkų rengiami priėmimai, kaukių baliai ir fejerverkai kūrė tai, ką Lina Balaišytė taikliai įvardijo kaip taikaus sugyvenimo regimybę⁵⁵. Taip, tai buvo regimybė, kokia kuriam laikui nusistovi tarp smauglio ir triušio. Tačiau triušis paprastai anksčiau ar vėliau patiria brutalias kerinčio žvilgsnio pasekmes. Visu smarkumu tai pasireiškė Tado Kosciuškos sukilimo metu, kurio įvykiai neaplenkė ir Vilniaus pranciškonų bendruomenės.

Nors 1794 m. sukilimas Vilniaus pranciškonų memoriale įvardytas kaip visos lenkų tautos (lot. *gentis*) sukilimas, tačiau jo vadas generolas T. Kosciška jame paminėtas tik vieną kartą⁵⁶. Iš gausių to laikotarpio politinio gyvenimo įvykių Vilniaus pranciškonų memoriale išsamiau aprašytas tik vienas to meto neramumų ir sumaišties epizodas, tiesiogiai palietęs pranciškonus. Po to, kai 1794 m. balandžio 23 d. Vilnius buvo išvaduotas, sukilimas ėmė plisti po įvairias Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietas. Išsivadavimo judėjimas ėmė reikštis ir Ašmenos apylinkėse, kur tenykščio konvento viršininkas t. Danielius Mackevičius, siekdamas išvengti maskvėnų žvėriškumo, nusprendė pasitraukti į netoliese buvusius miškus. Ten jį, jau pagyvenusį 60 metų žmogų, užtiko kazokai ir žiauriausiai nužudė (†1794 06 01). Po kurio laiko gvardijono pasiūsti žmonės rado jo lavoną ir palaidojo bendrame brolių kape, kur jis „laukia Teisingojo Teisėjo keršto“⁵⁷.

53 *Ibid.*, p. 131.

54 Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 73v.

55 Lina Balaišytė, Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame gyvenime XVIII a. Vilniaus gyvenime: taikaus sugyvenimo regimybė, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, p. 240.

56 „A. R. P. Dominicus Szmurlo [...] 1794 institutus guardianus Drohicinensis, tempore insurrectio- nis || totius gentis Poloniae sub generalissimo Thaddaeo Koszuskzo [!] 17 aprilis n. s. in convo- catione Szezbakpoliensi 21 septembris [...]“, Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 124r–124v.

57 „Eodem anno die 1 iunii R. P. Daniel Mackiewicz, pater ac praesidens conventus Oszmianensis (postquam pulsus fuit a Moscovitae Vilna die 23 aprilis) fugiens moscovitarum feritatem in silvis non longe a conventu dissitus a Kosacis crudelissime necatus est, ac tandem a guardiano loci exquisitus et ad inventum examine corpus in communi fratrum sepulchro tumulatus requiescit vindicemque ac iustum ludicem expectat. Interfectus est annorum aetatis suae 60 sexagesimo, religionis vero tri- gesimo nono“, *Ibid.*, l. 95r. Vilniaus memoriale nurodoma šio įvykio vieta ir data – prie Ašmenos, birželio 1 d. – dera su įvykiais, žinomais iš kitų šaltinių. Kaip tik 1794 m. birželio 1 d. rytą Ašmeną

Atrodytų, eilinis buko, beprasmiško smurto proveržis. Tačiau ši istorija įgijo tam tikrą netikėtą posūkį. Pasirodo, tarp žudikų aktyviai reikėsi Grigalius Zaleskis, lenkų karys, po pralaimėto mūšio (neaišku, kokio) patekęs į rusų nelaisvę ir įtrauktas į Rusijos kariuomenę. O būtent jis ir buvo tas žmogus, kuris su savo bendrininkais persekiojo su pinigais iš Ašmenos vienuolyno sprukusį t. Danielių Mackevičių, kurį visi sučiupę atėmė pinigų ir nužudė. Tačiau netrukus G. Zaleskis, dėl šios piktadarybės pajutęs sąžinės priekaištus, nusprendė už atgailą įstoti į pranciškonų konventualų ordiną. Tapęs vienuoliu nugyveno dešimties metų gyvenimo atkarpa, pažymėtą atgailos ir tarnystės dvasia, o pajutęs prisiartinusią giltinę, viešai išpažino savo nusikaltimą ir, meldamas Dievo gailėstingumo, pamaldžiai nusiteikęs mirė⁵⁸.

XIX a. minorinė gaida

Svarbiausias XIX a. pradžios įvykis, palikęs pranciškonams didžiausią įspūdį, – tai Prancūzijos imperatoriaus Napoleono žygis į Maskvą 1812 m. Vilniaus pranciškonų memoriale esančios pabiros pastabos rodo, kad dauguma pranciškonų šią prancūzų kariuomenės invaziją į Rusijos imperijos teritoriją vertino kaip nelaimę, kuri jos ištiktiems vienuolynams atnešė tik bėdų. Kaip antai, aprašant br. Kiprijono Krišpino mirtį ištuštėjusiame Vilniaus pranciškonų konvente per pačias 1812 m. Kalėdas, pažymima, kad birželį jų vienuolynas buvo paverstas iš Vestfalijos kilusių karių kareivinėmis. Napoleonui grįžtant iš Rusijos jis tapo marodieriu ir įvairiausių pabėgėlių priebėga, o pati bažnyčia buvo paversta sandėliu⁵⁹. Nusiaubto ir ištuštėjusio vienuolyno vaizdas iškyla aprašant Dysnos konvento gvardijono Stepono Čarkovskio mirtį (†1813 03 07)⁶⁰. Nusiaubtas buvo ir Pinsko pranciškonų vienuolynas⁶¹.

pasiekė Leontijaus Bennigseno vadovaujamas Rusijos kariuomenės dalinys, užklupęs ir sumušęs ten susitelkusių sukilėlių grupę, žr. *Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, red. Tadeusz Raski, Warszawa: Agencja Wydawnicza „Egros“, Wojskowy Instytut Wydawniczy, 1994, t. 1, p. 394.

58 „Frater Gregorius Zaleski, n. 1774, ingressus religionem pro statu laicali 1798, de Polono milite, capto cum aliis in praelio, convicto a Rossianis, et adnumerato exercitui Rossiae 1794, prima mensis iunii Oszmianensis veteris cenobii patrem conventus propinquiori in silva fugientem persequutionis tempore cum pecuniis || conventus Daniele Mackiewicz cum suis sociis etiam militibus, ablati pecuniis, occiderunt insimul <...> postea recordatus sceleri suo imposuit sibi paenitentiam ingredi ordinem Minorum Conventualium pro statu laicali. 1802 anno finita praescripta quatuor annorum probatione, professus est Polociae. Tandem appropinquante mortis ipsius articulo, delictum suum et patratum scelus palam confessus fuit, paenituit in hocce humili statu, quo advixit, serviendo fideliter ac devote, varia implens munera, in quo cenobio Polocensi cum caeperit des(t)itui viribus, sacramentis omnibus piissime susceptis, paenitendo et placando misericordiam Dei, religiosissime obiit mensis septembris die 28 anno aetatis suae 32, 1806“, Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 109v–110r.

59 *Ibid.*, l. 126r.

60 *Ibid.*, l. 127r.

61 *Ibid.*, l. 130r. Daugiau apie Lietuvos būklę Napoleono invazijos metu žr. Dariusz Nawrot, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008; Virgilijus Puگاčiauskas, *Lietuva ir Napoleonas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012.

Kiti išorinio pasaulio įvykiai, iš pagrindų sudrumstę Lietuvos pranciškonų gyvenimą, susiję su 1831 m. sukilimu ir 1832 m. vykusiomis, dar iki sukilimo suplanuotomis carinės valdžios represijomis⁶². Beje, 1831 m. fiksuojamos penkios tais metais siautėjusios choleros epidemijos aukos⁶³. Vis dėlto liūdniausių minorinę gaidą Vilniaus pranciškonų memoriale kuria 1832 m. carinės valdžios vėjus po 1831 m. sukilimo uždarinėti katalikų vienuolynus. Šios represijos tiesiogiai ir skaudžiai palietė pranciškonus konventualus. Įgyvendinus 1832 m. liepos 19 d. caro Nikolajaus I įsaką, iš 41 Lietuvos pranciškonų provincijos vienuolyno liko tik 10⁶⁴. Memoriale fiksuojami keli atvejai, kai, pranciškonų manymu, pasaulietinė dvasininkija (pvz., Vilniaus vyskupas sufraganas Benediktas Klungevičius) bendradarbiavo su caro valdžia uždariant vieną ar kitą vienuolyną (pvz., Gelvonų, Valkininkų)⁶⁵. Įvykdžius 1832 m. represijas, Lietuvos pranciškonų provincija faktiškai buvo likviduota, priverstinai degraduota iki „provinciukės“ lygio. Būtent taip Lietuvos pranciškonai vadino Raudonosios Rusijos pranciškonų konventualų provinciją, kuri trumpam buvo prijungta prie Lietuvos pranciškonų provincijos (1802–1804 m.), turėdama „tik“ 11 vienuolynų⁶⁶.

Apie šias represijas iš esmės tik pranešama. Tonas (t. Antano Nieviarovskio) ir toliau išlieka santūrus ir dalykiškas, paliekant erdvę skaitytojui išvadas pasidaryti pačiam. Kaip tik tam ir pasitarnauja keleto nežymių įvykių iškalbingas aprašymas. Vilniaus memoriale pažymima, kad 1832 m., uždarius Valkininkų vienuolyną, t. A. Nieviarovskis pasirūpino, jog kadaise Rukainių bažnyčiai priklausęs garsus Švč. M. Marijos paveikslas 1832 m. būtų perduotas Vilniaus pranciškonų vienuolynui⁶⁷. Tuo tarpu pranciškonams nepavyko išsaugoti t. Antano Radziševskio 1811 m. Norviliškių vienuolynui padovanoto sieninio laikrodžio (lot. *in gratitudinem et memoriae posteritatis*). Jis pateko į likvidavimo komisijos rankas⁶⁸. Rusijos valdžios savivalę bene geriausiai atskleidžia Kauno pranciškonų konvento viršininko Eugenijaus Slaveckio patirtų kančių aprašymas. Nors 1831 m. jis laikėsi

62 Daugiau apie katalikų vienuolynų uždarinėjimo akciją žr. Aldona Prašmantaitė, Žemaičių vyskupijos vyrų vienuolynų 1832 m. likvidavimo akcija: motyvai ir tikslai, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2005, t. 26, p. 289–305; Algimantas Katilius, Vilniaus miesto vienuolynai ir Rusijos imperijos vykdoma politika XVIII a. pabaigoje – XIX a., in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2014, t. 38, p. 56–57. Lietuvos pranciškonų konventualų provincija caro valdžios buvo likviduota 1845 m., o svarbiausias Vilniaus konventas uždarytas 1864 m.: Marek Adam Dettlaff, *op. cit.*, p. 276–277, 291–294.

63 Memoriale, LVIA, f. 1135, ap. 20, b. 669, l. 155v, 156v–157r.

64 „Hoc anno 1832 iulii 19 Petropoli imperator Rossiae Nicolaus I subscripsit mandatum pro suppressione caenobiorum nostrae provinciae 31, relictis tantum 10, dispersis religiosis pro suo arbitrio et voluntate“, *Ibid.*, l. 159r.

65 *Ibid.*, l. 128r, 141v.

66 „Tandem 1802 augusti 31 cum provinciuncula Rubrae Russiae ex 11 conventibus adiuncta sit provinciae Lithaniae de mandato Romano-Catholici Collegii“, *Ibid.*, l. 132r.

67 *Ibid.*, l. 15r.

68 *Ibid.*, l. 134v.

nuošaly nuo sukilimo, tačiau tai jam nepadėjo išvengti Kauno policijos pinklių. Jis buvo išsiųstas į Vilnių ir tardytas. Nustačius, jog jis nekaltas, pasiųstas atgal į Kauną. Neilgai trukus susirgo cholera ir mirė, o buvo daug vilčių teikęs jaunas, pavyzdingas kunigas. Atrodo, kad būtent dėl tokio Kauno policijos savivaliavimo tuo metu pradingo didžioji dalis Kauno pranciškonų archyvo⁶⁹.

Didžiųjų įvykių atspindžiai miniatiūriniuose siužetuose

Kaip atskleidžia anksčiau pateikti pavyzdžiai, didžioji dalis didžiosios politikos įvykių Vilniaus pranciškonų memoriale paminimi tik tada ir tik tiek, kiek jie tiesiogiai palietė Lietuvos pranciškonų provincijos vienuolynų ir konkrečių vienuolių gyvenimą. Skaitant biogramas girdisi didžiųjų įvykių ir permainų aidas. Kartais šis aidas visai duslus, ir norint išsiaiškinti, apie kokius įvykius kalbama, reikėtų atlikti papildomus specialius tyrimus. Būtent tokį atvejį reprezentuoja trumpas biografinis įrašas apie 1742 m. Vilniuje mirusį pranciškoną Petrą Kuli-govskį, kuris jaunystėje 19 metų vertėsi kario amatu Amerikos žemyne, o grįžęs į gimtuosius kraštus įstojo į pranciškonų ordiną⁷⁰. Kartais, priešingai, visai nesunku identifikuoti minimus įvykius. Šiuo atžvilgiu aiškų pavyzdį pateikia užuomina apie Prancūzijos revoliuciją, kai dėl jos sukeltos kontinentinio masto sumaišties į savo tėvynę negalėjo sugrįžti teologijos mokslams į Italiją išsiųstas t. Bazilijus Horbačevskis⁷¹. Anaipol ne visi to meto didieji įvykiai susilaukė didesnio dėmesio Vilniaus memoriale. Pavyzdžiui, nors visuotinai buvo žinoma apie jėzuitų ordino uždarymą 1773 m., Vilniaus pranciškonų memoriale jis paminėtas keletą kartų tik

69 „Admodum reverendus pater baccalaureus Eugenius Slaweki [...] etiam tempore insurrectionis 1831 non immiscens se, opinionem tamen non aufugit, per polliciam Caunensem carceratus et Vilnam missus cum documentis et archivo conventus ad monasterium S. Petri Canonicorum Regularium Lateranensium. In investigatione innocens inventus, remissus Caunam, ubi incidit in morbum choleram eo tempore grassantem, quo breviter assumptus superior caenobii, peroptimae spei et sagacis ingenii ac innatae prudentiae, religioni suae addictus, moribus exemplaribus, operibus bonae famae locupletem mors repentina et improvisa absorpsit. Cum argento caenobii, quod occultavit, et de archivo multa documenta cum actis polliciei acquisitione perierunt. Obiit ex cholera in conventu Caunensi 1-ma iulii, sepultus in caemeterio parochia [!] 1831“, *Ibid.*, l. 156v–157r.

70 „Eodem anno 1742 fr. Petrus Kuligowski, diaconus, obiit Vilnae die 2 ~~iiii~~ ~~iii~~ maii in vigilia Pentecostes. Hic frater fuit in India Occidentali per annos 19 militiam tractans, reversus ex India venit Drohicinum ad nostrum conventum ubi ad religionem ab A. R. P. Antonio Dąbrowski susceptus, remissus Vilnam ad novitiatum, finito anno suae probationis, accepto diaconatu sabbatho magno tandem morbo correptus vulgo kolki ... [neaiškus žodis „mestus“?] per aliquot dies, sepultus in communi fratrum sepultura“, *Ibid.*, l. 49r.

71 „Admodum reverendus pater magister Basilius Horbaczewski [...] meruit mitti pro studiis Italiam, ubi honore insignitus a reverendissimo generali ordinis Sacrae Theologiae Doctoris. Ratione revolutionis Franciae, quae totam ferme Europam conturbavit, non potuit reverti in patriam suam, ideo iussu reverendissimi ministri generalis ordinis remansit Italiae, ubi anno aetatis 46, religionis 33, incidit in morbum, sacramentis omnibus piissime susceptis, in aliena provincia ac patria mortem invenit. Obiit Italiae in conventu franciscanorum 17 decembris, pervenit [?] 1808“, *Ibid.*, l. 116v.

kaip paprasčiausias chronologinis orientyras. Tuo tarpu Valkininkų pranciškonų nekrologe jam skirta kur kas daugiau dėmesio. Čia plačiai aprašytos popiežiaus (pranciškono konventualo) Klemenso XIV (1769–1774 m.) mirties aplinkybės, siejant jo nunuodijimo versiją su jėzuitų ordino panaikinimu⁷².

Gretinant Vilniaus memorialo ir Valkininkų nekrologų biografines žinias, jau teko pastebėti, kad dažnai būtent pastarajame šaltinyje pateikiamos ir tikslesnės, ir vaizdingesnės žinios⁷³. Didesnį emocinį, o kartu ir politinį Valkininkų nekrologo (kol kas anoniminio) autoriaus angažuotumą galima pastebėti ir iš mūsų jau minėto Pirmojo Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo kaip paties liūdniausio valstybės provincijų išdraskymo ir išsidalijimo. Šie pavyzdžiai rodo, kad nepaisant bendro ir tarpusavyje neprieštaraujancio požiūrio kiekviename kūrinyje galima įžvelgti auterinį braižą. Apskritai paėmus, t. A. Nieviarovskio redaguotiems ir paties rašytiems tekstams būdingas politinis santūrumas, nors Vilniaus memorialas buvo skirtas visų pirma „vidiniam naudojimui“ ir, kaip galima nujauti, ateities kartoms. Jame kalbama sausoka faktų kalba. Tačiau būtent tie faktai ir leidžia įžvelgti esmines civilizacines ir politines permainas. Į Vilniaus memorialo tekstą žvelgiant tarsi iš paukščio skrydžio beveik nesimato Lenkijos ir Lietuvos valstybės, nes ji nesikišo į vienuolių gyvenimą. Tuo tarpu visiškai kitokia situacija, kai susiduriame su imperinės Rusijos politine tikrove, pasireiškusia siekiu kištis, kontroliuoti, slopinti, o galiausiai ir likviduoti.

Išvados

Vilniaus pranciškonų bendruomenės tapatybę formavo kultūrinei ir komunikacinei atminčiai priskirtini fenomenai. Lokalinį šios tapatybės matmenį formavo istoriografinės žinios apie XIV a. Vilniaus pranciškonų kankinius ir pirmuosius Vilniaus vyskopus Andriejų Jastrembecą ir Jokūbą Plichtą. XV–XVI a. gyvenusių pranciškonų sąrašai rodo, kad XVIII a. pradžioje, kai buvo pradėtas sudarinėti Vilniaus memorialas, Vilniaus pranciškonų bendruomenės gyvoji atmintis nesiekė tokio senumo istorinės tikrovės.

Seniausiu ir platesnį atgarsį sukėlusiu įvykiu Vilniaus pranciškonams tapo 1610 m. Vilniaus gaisras. Kita chronologine riba tapo gyvenimas „iki“ ir „po“ XVII a. vidurio Tvano. Esminių lūžių Vilniaus ir apskritai Lietuvos ir Baltarusijos pranciškonų savimonėje turėjo 1686 m. įsteigta Lietuvos pranciškonų provincija. Būtent pradėdant paskutiniu XVII a. ketvirčiu mes susiduriame su intensyviai veikiančia gyvąja (komunikacine) atmintimi.

Iš 1700–1721 m. vykusio Šiaurės karo Vilniaus memoriale fiksuojamas tik švedų įžengimas į Vilnių 1702 m., tiesiogiai palietęs šio rankraštinio kūrinio iniciatorių t. Antaną Gumovskį. Kur kas didesnę poveikį Vilniaus ir apskritai Lietuvos

72 Valkininkų nekrologas (1702–1824), sygn. IF 03620/Cezar, p. 135–139.

73 Darius Baronas, Mažesniųjų brolių konventualų memorialo tekstas ir kontekstas, p. 299.

Didžiosios Kunigaikštystės pranciškonų savimonei turėjo 1710 m., kai dėl maro epidemijos išmirė didelė pranciškonų dalis (vien tik Vilniuje ne mažiau kaip 22).

Kalbant apie XVIII a. antrosios pusės ir XIX a. pirmosios pusės įvykius, galima teigti, kad Lietuvos pranciškonams didžiausią įspūdį paliko pirmasis Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimas 1772 m., trečiasis ir paskutinis Abiejų Tautų Respublikos padalijimai 1795 m., 1812 m. Napoleono invazija ir 1832 m. įvykdytos Rusijos carinės valdžios represijos jų vienuolijos atžvilgiu. Reikia pažymėti, kad Vilniaus memoriale valstybės panaikinimą sukėlę įvykiai įvardijami ambivalentiška „revoliucijos“ sąvoka. Lyginant su Valkininkų pranciškonų nekrologo tekstu, galima teigti, kad Vilniaus memorialui apskritai būdinga santūresnė, emocijų nedemonstruojanti, ramiai faktus konstatuojanti kalba, kurią reikia sieti su t. Antano Nieviarovskio laikysena ir autoriniu braižu. Toks faktų konstatavimas skaitytojui leidžia pačiam pasidaryti išvadas apie Rusijos imperinės valdžios taikytas vienuolinio gyvenimo kontrolės ir slopinimo priemones.

Vilniaus memoriale didžiosios politikos įvykiai atspindėti tiek, kiek jie susiję su Lietuvos ir Baltarusijos pranciškonų gyvenimu. Pranciškonų gyvenimą sudrumstę įvykiai, tokie kaip pirmasis ir trečiasis Abiejų Tautų Respublikos padalijimai, Napoleono invazija, vienuolynų uždarinėjimas 1832 m., davė postūmį fiksuoti vietinės bendruomenės ir paskirų vienuolių išgyventus įvykius. Šie įvykiai atspindi gana platų patirčių spektrą: nuo bendruomeninio gyvenimo dezorganizacijos iki individualių kankinysčių.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Historia o pozabianiu Bazilianów w polockiey cerkwi przez cara moskiewskiego etc. w roku 1705-tych dnia 30 junia starego, Paryž: W drukarni i litografii PP. Renou et Maulde, 1863.

Klasztory karmelitanek bosych w Polsce, na Litwie i Rusi: Ich początek, rozwój i tulactwo w czasie rozruchów wojennych w XVII wieku. Rzecz osnuta na kronikach klasztornych, t. 1: *Wilno*, Kraków: Nakładem Karmelitanek Bosych przy ulicy Łobzowskiej, 1900, p. 19–124.

Kojalavičius-Vijūkas Albertas, *Lietuvos istorijos įvairenybės*, d. 2, sud. Darius Kuolys, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.

Могилевская хроника Т. Р. Сурты и Ю. Трубницкого, in: *Полное собрание русских летописей*, Москва: Наука, 1980, p. 239–281.

Atminties daugiasluoksniskumas. Miestas, valstybė, regionas, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.

Balaišytė Lina, Rusų karininkija kasdieniniame ir šventiniame gyvenime XVIII a. Vilniaus gyvenime: taikaus sugyvenimo regimybė, in: *XVIII amžiaus studijos* t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018, p. 229–243.

Baronas Darius, Mačiulis Dangiras, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010.

Baronas Darius, Mažesniųjų brolių konventualų memorialo tekstas ir kontekstas: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mirusiųjų knygos XVI–XVIII a., in: *Ganytojai ir broliai: biografistikos perspektyva (Bažnyčios istorijos studijos*, t. 9), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2018, p. 257–308.

Baronas Darius, *Vilniaus pranciškonų kankiniai ir jų kultas XIV–XX a. (Studia Franciscana Lithuaniae*, t. 4), Vilnius: Aidai, 2010.

- Bömelburg Hans-Jürgen, *Frühneuzeitliche Nationen im östlichen Europa: Das polnische Geschichtsdendenken und die Reichweite einer humanistischen Nationalgeschichte (1500–1700)* (Veröffentlichungen des Nord-Ost Instituts, t. 4), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006.
- Burba Domininkas, Bajorų gyvenimo peripetijos XVIII amžiaus vidurio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinėje pagal Vilniaus kanauninko Jono Dominyko Lopacinskio asmeninę korespondenciją, in: *Istorija*, 2015, t. 97, Nr. 1, p. 26–46.
- Die Teilungen Polen-Litauens: Inklusions- und Exklusionsmechanismen – Traditionsbildung – Vergleichsebenen*, hg. von Hans-Jürgen Bömelburg, Andreas Gestrich, Helga Schnabel-Schüle, Osnabrück: Fibre, 2013.
- Detlaff Marek Adam, *Bracia Mniejsi Konwentualni (Franciszkanie) w Wilnie do 1864 roku* (Studia Franciscana Lithuanica, t. 4), Vilnius: Pranciškonų kultūros centras, 2017.
- Dzeja Stephanie, *Die Geschichte der eigenen Stadt: Städtische Chronistik in Frankfurt am Main vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Frankfurt am Main etc.: Peter Lang, 2002.
- Geschichte schreiben: Ein Quellen und Studienbuch zur Historiographie (ca. 1350–1750)*, hg. von Susanne Rau, Berlin: Akademie-Verlag, 2010.
- Górski Karol, Borkowska Anna M., *Historiografia zakonna a wzorce świętości w XVII w.*, Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1984.
- Grot Joachim C., *Bemerkungen über die Religionsfreyheit der Ausländer im Russischen Reiche in Rücksicht auf ihre verschiedenen Gemeinen, ihre kirchliche Einrichtungen, ihre Gebräuche und ihre Rechte*, St. Petersburg–Leipzig: In der Dykischen Buchhandlung, 1797, t. 2.
- Janonienė Rūta, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Kantak Kamil, *Franciszkanie polscy*, t. 2: 1517–1795, Kraków: Nakładem Prowincji Polskiej OO. Franciszkanów, 1938.
- Katilius Algimantas, Vilniaus miesto vienuolynai ir Rusijos imperijos vykdoma politika XVIII a. pabaigoje – XIX a., in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2014, t. 38, p. 49–91.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, sud. Algirdas Baliulis, Elmantas Meilus, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Mačiulis Dangiras, Petrauskas Rimvydas, Staliūnas Darius, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012.
- Meilus Elmantas, Rusų okupacinė valdžia Vilniuje 1655–1661, in: *Lietuva ir jos kaimynai: nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*, red. I. Valikonytė ir kt., Vilnius: Vaga, 2001, p. 278–295.
- Meilus Elmantas, Vilniaus pilių apsaustis ir išvadavimas iš maskvėnų (1660–1661), in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007, p. 81–99.
- Meilus Elmantas, *Życie codzienne w Wilnie w czasie okupacji moskiewskiej 1655–1661*, in: *Litwa w epoce Wazów. Prace ofiarowane Henrykowi Wisnerowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, red. W. Kriegseisen, A. Rachuba, Warszawa: IH PAN, Wydawnictwo Neriton, 2006, p. 129–144.
- Mentzel-Reuters Arno, *Von der Ordenschronik zur Landesgeschichte – Die Herausbildung der altpreußischen Landeshistoriographie im 16. Jahrhundert*, in: *Kulturgeschichte Ostpreußens in der Frühen Neuzeit*, hg. von K. Garber, M. Komorowski, A. E. Walter, Tübingen: Niemeyer, 2001, p. 598–609.
- Mickūnaitė Giedrė, *Vytautas Didysis: valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008.
- Naujasis Vilniaus perskaitymas. Didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*. Straipsnių rinktinė, red. Alfredas Bumblauskas ir kt., Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla 2009.
- Nawrot Dariusz, *Litwa i Napoleon w 1812 roku*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2008.
- Nikžentaitis Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius: Aidai, 2002.
- Paulouskaya Hanna, *Grodzienskie kroniki klasztorne XVII i XVIII wieku: Formy gatunkowe i aspekty komunikacyjne*, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016.
- Paulouskaya Hanna, *O czym milczą kroniki klasztorów grodzieńskich (II połowa XVII–XVIII wiek)*, in: *Rocznik lituanistyczny*, 2016, t. 2, p. 93–106.

- Powstanie kościuszkowskie 1794. Dzieje militarne*, red. Tadeusz Rawski, Warszawa: Agencja Wydawnicza „Egros“, Wojskowy Instytut Wydawniczy, 1994–1996, t. 1–2.
- Prašmantaitė Aldona, Žemaičių vyskupijos vyrų vienuolynų 1832 m. likvidavimo akcija: motyvai ir tikslai, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2005, t. 26, p. 289–305.
- Pugačiauskas Virgilijus, *Lietuva ir Napoleonas*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2012.
- Safronovas Vasilijus, *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011.
- Safronovas Vasilijus, Vytautas Jokubauskas, Vygantas Vareikis, Hektoras Vitkus, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*. Kolektyvinė monografija, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2018.
- Saliba Arturo G., *I Francescani Conventuali in Russia e Lituania: Documentazione storica (sec. XIII–XX)*, San Gwann, 2002.
- Sliesoriūnas Gintautas, The first occupation of Vilnius during the Great Northern War (April–May 1702), in: *Lithuanian Historical Studies*, 2009, t. 14, p. 73–86.
- Struck Bernhard, *Nicht West, nicht Ost: Frankreich und Polen in der Wahrnehmung deutscher Reisender zwischen 1750 und 1850*, Göttingen: Wallstein-Verlag, 2006 (vertimas į lenkų kalbą: Bernhard Struck, *Nie Zachód, nie Wschód: Francja i Polska w oczach niemieckich podróżnych w latach 1750–1850*, przekład Z. Owczarek, R. Zielnik Kołodzińska, Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Muzeum Historii Polski, 2012).
- Targosz Karolina, *Piórem zakonnicy: Kronikarki w Polsce XVII w. o swoich zakonach i swoich czasach*, Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy“, 2002.
- XVIII a. studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

DARIUS BARONAS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos skyriaus vyriausiasis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: šaltiniotyras klausimai, krikščionybės Lietuvoje istorija XIII–XVIII a., Vilniaus miesto istorija XIV–XVIII a., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pranciškonų istorija, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės stačiatikių kultūra; Europos Viduramžių, Bizantijos ir Rusios / Rusijos istorija.

Elektroninis paštas darius.baronas@istorija.lt

GREAT EVENTS AS REFLECTED IN THE MEMORIAL BOOK OF FRIARS MINOR CONVENTUAL: EIGHTEENTH TO EARLY NINETEENTH CENTURY

DARIUS BARONAS

Lithuanian Institute of History

The aim of this article is to establish which events of greater historical impact and in what manner affected the community of the Lithuanian Friars Minor Conventual. The article attempts to uncover what historical events were noticed, how they were reflected and thus inscribed in the collective memory of the Conventual Franciscans based primarily, but not exclusively, in Vilnius. The principal object of this investigation is the *Memoriale* of the Friars Minor Conventual that began to be compiled in 1702 by fr. Antoni Gumowski and received its final shape at the hands fr. Antoni Niewiarowski in 1842. This manuscript is kept at the Lithuanian State Historical Archive (f. 1135, ap. 20, b. 669). It includes miscellaneous materials relating to the culture of *memoria* as was practiced at the convent of Vilnius. For the sake of comparison, the information contained in the necrologies of the Valkininkai convent has also been used. The idea is, that memorial books containing detailed biographies of famous friars broke out of the limits of being a strictly necrological commemoration and approached to chronicling contemporary events. The local collective identity of the Vilnius Friars Minor Conventual rested on the memory of the Franciscan martyrs of Vilnius (fourteenth century) and the first two bishops of Vilnius, who were Franciscan friars themselves: Andrzej Jastrzębiec (1388–1398) and Jakub Plichta (1398–1407). The description of events and the enumeration of the names of friars of the fifteenth–sixteenth centuries indicate that all this data was transmitted through the mediation of written records and notes. The 1610 fire of Vilnius may be viewed as the oldest event inscribed in the living memory of the early eighteenth-century Franciscan community. Other events that became seared into their collective memory are the mid-seventeenth century Muscovite invasion, the Swedish occupation of Vilnius in 1702, the great pestilence of 1710, and the First Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. All these events of greater historical significance provided stimulus to produce a number of detailed descriptions of local events as lived through by the local Franciscan communities and individual friars. Their experiences range from a collective dislocation of communal life to the individual martyrdoms. The Vilnius *Memoriale* also describes events related to the Russian imperial policy in a matter-of-fact fashion, allowing a reader to draw conclusions as to the policy of interference, control and the eventual suppression of monastic communities and their convents.

Keywords: Lithuanian Friars Minor Conventual, necrology, cultural memory, local history, political history, the Grand Duchy of Lithuania.